

О. М. Левченко

м. Житомир

ЖАНРОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

Жанротворчі процеси набули такого поширення в літературі ХХ-го століття, що двох термінів "жанр" і "система жанрів" виявляється вже недостатньо. Провідний російський дослідник Луков В. А. ввів поняття "жанрової генералізації" і справедливо вважає, що саме цей процес є найбільш продуктивним з точки зору розвитку жанрів. Цей термін використовується для узагальненої характеристики жанрової ситуації в літературі тієї парадигми художньої творчості у ХХ столітті, яку можна умовно визначити як література "культурного запиту" ("концептуальноавторська"), хоча він застосовний і до парадигми літератури "масового попиту" (літературного виробництва), і, таким чином, пов'язаний із загальною специфікою культури цього століття. Генералізація (від лат. *generalis* - загальний, головний) у науці означає узагальнення, перехід від приватного до загального, підпорядкування приватних явищ загальному принципу. Тут очевидні дві складові: (1) якийсь принцип і (2) якийсь процес - свого роду процес "кристалізації", коли загальний принцип притягує до себе, підпорядковує і певним чином структурує окремі явища, складаючи їх загальний "знаменник". Жанрова генералізація в цьому випадку означає процес об'єднання, стягнення жанрів (які нерідко відносяться до різних видів і родів мистецтва) для реалізації нежанрового (зазвичай проблемно-тематичного) загального принципу. Жанрова генералізація характерна саме для ХХ-го століття і мало помітна в інших літературах. Класицизм виявляється їй зовсім чужим, адже стверджував принципи ієрархії і чистоти жанрів. Романтики і реалісти ХІХ століття закладають основи жанрової генералізації, але процес знаходиться в початковій стадії. Генералізація на основі художніх принципів стала можлива лише на межі ХІХ- ХХ століть, коли модернізм започаткував бурхливий процес руйнування жанрових меж. При цьому на місце ослаблених жанрових структур в якості організуючих центрів приходять вироблені літературою в

різні століття принципи філософствування, психологізму, моралізму, історизму, біографізму, документалізму та ін. Відповідно виникають філософська, психологічна, моралістична, історична, біографічна, документальна та інші жанрові генералізації. До них примикає особлива жанрова група, яка повертає літературу до фольклорних витоків, при цьому мається на увазі не тільки формування якоїсь системи жанрів (наприклад, філософський роман, філософська драма, філософська поема і т. д.), а й процес впровадження відповідного принципу в найрізноманітніші пласти мистецтва.

Дифузія або взаємопроникнення різних жанрів є ще одним процесом, що є характерним для сучасної літератури. Наростаючі процеси родового, видового, жанрового взаємопроникнення в генериці (жанристиці) призвели до того, що і в генології посилюється дифузія теоретичних уявлень про жанр. "У сучасному, лінгвістично поінформованому, літературознавстві категорія жанру гнучка і не обмежена традиційними поняттями про три ряди (епічний, ліричний, драматичний) та їхні під- і підпідкатегорії. Жанр становить будь-яка група текстів чи актів мовлення, котра, на думку якоїсь громади сприймачів, має визначальні риси" [4, с. 27]. Проникають один в одного не лише жанри, а й роди літературних творів і як результат з'являється велика кількість міжродових утворень таких як епічна драма, епічна поема, і т.д. Як зазначає Н. Копистянська, "Під впливом ідеї універсальних зв'язків змінюються не тільки жанри, але й жанротворчі і системотворчі принципи. Жанрову систему романтизму творять не "чисті", відокремлені один від одного певними правилами і нормами жанри, а ті жанрові різновиди і модифікації, які утворюються на основі найрізноманітніших зв'язків. Відбувається поєднання жанрів, наприклад, новели і казки, балади і повісті, новели; поєднуються літературні роди, передусім лірика вторгається в епос, драму, даючи ліро-епічну поему, ліричну повість, ліричну драму; взаємодіють всі роди, утворюючи ліро-епічну драматизовану поему, створюючи ліричні, ліро-епічні і ліро-драматичні цикли.

Значне місце займають поєднання літератури з іншими видами мистецтва-музикою, живописом; поєднання літератури з наукою, передусім історією, але й з природознавством. В основі цих явищ лежить новий синтез, але й спроби повернутись до первісного синкретизму, а також взаємоінспірація мистецьких творів" [2, с. 57].

Епізація драматичних творів є, напевно, найбільш характерною особливістю розвитку драматичного мистецтва у ХХ столітті. Сам термін "епічна драма" неодноразово використовується О.С. Чирковим, який зазначає, що епічна драма дозволяє митцю "використовувати все різноманіття художніх можливостей літератури для найбільш повного відтворення об'єктивної картини світу" [5, с. 7]. Процес епізації драматичних творів був настільки масштабним, що зачепив практично всі національні літератури і театри світу. Для епізованих драматичних творів характерною є відсутність причинно-наслідкової послідовності подій, сюжет складається з окремих епізодів, що відбуваються у різних темпоральних площинах, присутність образів-типів, а соціально-психологічний конфлікт.

Дослідники виділяють дві основні групи жанротворчих чинників. Першу групу складають зовнішні жанротворчі чинники, а саме: художній напрям,життєвий матеріал, художньо освоєний письменником, ступінь документальності твору, літературні традиції і новаторство,види пафосу. Вони,так би мовити, перебувають поза межами структури твору і впливають на його жанро-стильові особливості опосередковано. Друга група (внутрішні жанротворчі чинники) включає вибір героїв, їх системи, відповідного виду композиції й сюжету,форм викладу тексту, власне словесних засобів. Зовнішні і внутрішні чинники впливають на жанрово-стильові особливості твору по різному й водночас сукупно, тобто взаємодіють між собою. Причому, їхня взаємодія не стихійний процес, а закономірність, яку коротко можна сформулювати так: у кожному конкретному творі один чи кілька

зовнішніх і внутрішніх жанротворчих чинників активізують свій вплив на його стильові особливості, тобто стають доміантними.

Когнітивне літературознавство наголошує на важливості дифузії для розвитку жанрів. Причому дифузія є початковим етапом видозміни певного жанру. Видозміна виглядає наступним чином: дифузія-асиміляція-трансформація. Бовсунівська Т.В. зазначає, що дифузія не є трансформацією жанру, це лише його всезагальна властивість. Оскільки в реальній літературі дуже важко знайти чисті жанри, то навіть найпримітивніша дифузія може вважатися чинником появи нових жанрових модифікацій. Жанрова асиміляція сприяє розвитку жанрів, оскільки як анігіляція, так і відродження жанру є паралельними властивостями асиміляції. Трансформація жанру відбувається тоді, коли виникають нові теми і коли вони додаються до репертуару. Так, комедія була оновлена завдяки додаванню в неї святкових ритуалів. Ще одним джерелом оновлення стала комбінація репертуарів, а саме комбінування пантоміми, маскараду та розваг.

Загалом, основними формами жанрових трансформацій дослідники називають трансформації за рахунок вставних жанрів; за рахунок тематичного розвитку; за рахунок зміни масштабу; за рахунок зміни функції; за рахунок включення позалітературних текстів; за рахунок зміни міметичних спрямувань; за рахунок авторської установки на зміну жанрів; за рахунок темпоралізації сюжетних схем; за рахунок міжвидової синкретизації; за рахунок переорієнтації в системі універсалій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т.В. Когнітивна жанрологія та поетика.-К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський Університет".- 2010.- 180с.
2. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. – Львів: ПАІС, 2005. – 368с.
3. Луков, В. Жанры и жанровые генерализации./Проблемы филологии и культурологии.- 2006.-№1.- С.141-148.

4. Павлишин М. Чорнобильська тема і проблеми жанру / М. Павлишин // Слово і час. — 1991. — №4. — С. 27–32.
5. Чирков А.С. Эпическая драма. Проблемы теории и поэтики ./А.С. Чирков. — К.: Вища школа, 1988. — 160 с.